

Grzegorz z Nyssy
Mowy świąteczne

Grzegorz z Nyssy

Mowy świąteczne

Wstęp,
przekład z języka greckiego
i opracowanie
Leon Nieścior OMI

WYDAWNICTWO
BENEDYKTYNÓW
TYNIEC

OŚRODEK
ROZWOJU BADAŃ I EDUKACJI

Seria wydawnicza: Fundamenta, tom 6

Rada naukowa serii:

dr hab. Michał T. Gronowski OSB

dr hab. Marta Przyszychowska (przewodnicząca)

ks. prof. dr hab. Tomasz Stępień

dr hab. Karolina Kochańczyk-Bonińska (redaktor prowadząca)

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” nr projektu NPRH/U22/SN/507048/2021/11 kwota dofinansowania 978 469, 22 zł, całkowita wartość projektu 978 469, 22 zł.

NARODOWY
PROGRAM
ROZWOJU
HUMANISTYKI

Recenzje naukowe:

dr hab. Dominika Budzanowska-Wyglenda

prof. dr hab. Dariusz Kasprzak

Redakcja, korekta, indeksy: dr Małgorzata Jesiotr

Skład i łamanie: Konrad Jajecznik, Manuscript

© Copyright by Leon Nieścior

© Copyright by Ośrodek Rozwoju Badań i Edukacji, Warszawa 2025

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2025

Niektóre prawa zastrzeżone. Niniejsza publikacja została udostępniona na licencji Creative Commons: Uznanie autorstwa — Użycie niekomercyjne — Bez utworów zależnych 4.0 Polska (CC BY NC ND); szczegóły licencji <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Wydawcy:

Wydawnictwo Ośrodka Rozwoju Badań i Edukacji

ISBN: 978-83-9637-869-9

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ISBN: 978-83-8205-352-4

Druk i oprawa: TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

Spis treści

Wykaz skrótów	7
WSTĘP	9
Ogólna charakterystyka	11
In diem luminum	17
In sanctum Pascha	21
De tridui inter mortem et resurrectionem	
DN Iesu Christi spatio	27
In sanctum et salutare Pascha	41
In luciferam sanctam Domini resurrectionem	43
In ascensionem Christi	45
De deitate adversus Evagrium	49
In sanctam Pentecosten	57
In diem natalem Salvatoris	59
PRZEKŁAD	65
Na Dzień Świąteł	67
Na świętą Paschę	83

O trzech dniach pomiędzy śmiercią i zmartwychwstaniem naszego Pana Jezusa Chrystusa	103
Na świętą i zbawienną Paschę	123
Na promienne i święte Zmartwychwstanie Pana	127
Na Wniebowstąpienie Chrystusa	131
O Bóstwie do Ewagriusza	135
Na świętą Pięćdziesiątnicę	143
Na Dzień Narodzin Zbawcy	147
 Bibliografia	 163
Indeks osób	177
Indeks biblijny	181

Wykaz skrótów

- BKV 70 – *Bibliothek der Kirchenväter*, hrsg. von V. Thalhfer, Bd 70: *Ausgewählte Schriften des heiligen Gregorius, Bischofs von Nyssa*, 2. Übersetz von J. Fisch, Kempten 1880.
- CCA – *Corpus Christianorum. Series Apocryphorum*, Turnhout 1983–.
- CCG – *Corpus Christianorum. Series Graeca*, Turnhout/ Leuven 1977–.
- CCL – *Corpus Christianorum. Series Latina*, Turnhout 1953–.
- CCM – *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, Turnhout 1966–.
- CSCO – *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1903–.
- CPG – *Clavis Patrum Graecorum*, 1–3, Turnhout 1974–1983
- GCS – *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig/ Berlin 1897–.
- GNO – *Gregorii Nysseni Opera*, ed. W. Jaeger i in., Leiden 1952–.
- NPNF – *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Oxford 1886–1900.
- PG – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, t. 1–161, Paris 1857–1866.
- PL – *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 1–217, Paris 1841–1855
- PO – *Patrologia Orientalis*, ed. R. Graffin, F. Nau, Paris 1903–.
- RevSR – *Revue des sciences religieuses*, Strasbourg 1921–.
- RHR – *Revue de l'histoire des religions*, Paris 1880–.
- RSR – *Recherches de science religieuse*, Paris 1910–.

- SCh – *Sources Chrétiennes*, Paris 1941–.
- St – *Platonis opera quae extant omnia*, ed. H. Stephanus, Genevae 1578 [edycja miarodajna dla układu tekstu]
- TU – *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, 1–, Leipzig 1882–1941, Berlin 1951–.
- VigCh – *Vigiliae Christianae*, Amsterdam 1947–.
- ŻMT 84 – *Źródła Myśli Teologicznej 84: Grzegorz z Nyssy, Homilie paschalne*, tł., wstęp i oprac. R. Więclawek OP, Kraków 2021.

WSTĘP

Ogólna charakterystyka

W 46 tomie serii „Patrologia Graeca” (PG), w kolumnach 434–1182, wydawca zamieścił trzydzieści trzy mowy Grzegorza z Nyssy, z których dwie ostatnie jako wątpliwe pod względem autorstwa (*dubia*). W większości do dzisiaj uważane są za autentyczne. Nawet uchodząca za *dubium* mowa *In diem natalem Salvatoris* okazała się autentyczna. Przekład dziewięciu z nich, głównie związanych z największymi obchodami roku liturgicznego, zamieszczono w niniejszym tomie wraz z wprowadzeniem do każdej. Sześć było już wcześniej tłumaczonych na język polski. Mimo to podjęliśmy się własnego przekładu, uczestnicząc w wydaniu całej twórczości Nysseńczyka w jednej polskojęzycznej serii.

Warto dodać, że pięć mów w powyższym zbiorze zostało wydanych w PG pod wspólną nazwą *In Christi resurrectionem orationes* (Mowy na zmartwychwstanie Chrystusa). Występują tam w następującej kolejności: *De tridui inter mortem et resurrectionem DN Iesu Christi spatio* (I), *De resurrectione DN Iesu Christi, et quod nullo modo inter se contrarii evangelistae diversis modis memoriae prodiderint ea quae acciderunt in resurrectione Emmanuelis* (II), *In sanctum Pascha* (III), *In sanctum et salutare Pascha* (IV), *In luciferam sanctam Domini resurrectionem* (V). Mowa druga, której tytuł brzmi po polsku: *O zmartwychwstaniu naszego Pana Jezusa Chrystusa i o tym, że w żaden sposób Ewangeliści nie byli sprzeczni między sobą i nie przekazali na różne sposoby pamięci (potomnych) to, co zdarzyło się przy zmartwychwstaniu Emmanuela*, jest nieautentyczna i dlatego pominięta w GNO, natomiast mowa piąta również nieautentyczna, ale

uwzględniona w GNO. W tłumaczeniu naszym pomijamy mowę drugą, ale tłumaczymy piątą.

Grzegorz często określa zebrane tutaj utwory uniwersalnym mianem λόγος, czyli mowa¹. Hubertus Drobner stwierdza np. o *De tridui spatio*, że utwór jest mową i to zarówno pod względem treści, jak i formy². Podobnie można powiedzieć o innych tu zgromadzonych utworach. Jak usytuować taki gatunek w sztuce żywego słowa rozwijanej w starożytności? Christoph Klock wyróżnia kilka rodzajów przepowiadania właściwych dla judeo-hellenistycznego otoczenia, w którym narodziło się i rozwijało starożytne chrześcijaństwo: 1) nauczanie w palestyńskiej synagodze polegające przede wszystkim na wykładzie wybranej perykopy biblijnej; 2) przemawianie podczas misterii religijnych, mające na ogół charakter ezoteryczny; 3) hymny i mowy pochwalne na cześć bóstw z okazji świąt im poświęconych; 4) diatryba, dyskurs etyczno-filozoficzny. Bez wątpienia wszystkie te formy oddziaływały na chrześcijańskie kaznodziejstwo, w którym można też dopatrzyć się czterech gatunków: egzegetycznego, prorockiego, panegirycznego i parenetycznego³.

Oprócz więc kazania egzegetycznego – ściśle mówiąc, homilii wyjaśniającej perykopę biblijną – kaznodzieja IV wieku mógł także wygłosić mowę w formie panegiryku i zastanawiać się nad sensem obchodzonego święta w dość luźnym związku z czytaniem biblijnymi. Wiele mów liturgicznych Grzegorza z Nyssy wolno zakwalifikować właśnie do gatunku świątecznego panegiryku⁴. Nysseńczyk, jak i pozostali ojcowie kapadocy, trzymali się antycznej zasady, według której świąteczne przemówienie powinno składać się z co najmniej dwóch części, czyli ze wstępu i rozwinięcia. Wykład danego zagadnienia był poprzedzony przez prolog, w którym wygłaszało się pochwałę danego święta⁵. W tym kontekście biskup Nyssy posługiwał się pojęciem „łaski” albo „przedmiotu” święta⁶.

¹ Por. np. *In diem luminum*, GNO 9, 230; *De tridui spatio*, GNO 9, 283; *De deitate adversus Evagrium*, GNO 9, 331 etc.

² Por. H. Drobner, *Gregor von Nyssa, Die drei Tage zwischen Tod und Auferstehung unseres Herrn Jesus Christus*, eingeleitet, übersetzt und kommentiert von H. R. Drobner, Leiden 1982, 175.

³ Por. Ch. Klock, *Gregors Osterpredigten in ihrer literarhistorischen Tradition*, w: A. Spira, Ch. Klock (red.), *The Easter Sermons*, 321n.

⁴ Por. tamże, 340.

⁵ Por. M. Harl, *L'éloge de la fête de Pâques dans le Prologue du Sermon In s. Pascha de Grégoire de Nyse* (245, 4–253, 18), w: A. Spira, Ch. Klock (red.), *The Easter Sermons*, 81.

⁶ Np. Grzegorz z Nyssy, *In ascensionem Christi*, GNO 9, 327; *In diem luminum*, GNO 10/2, 240.

Z dziewięciu mów uwzględnionych w naszym tomie sześć można nazwać paschalnymi, ponieważ dotyczą obchodów wielkanocnych, poczynając od Wielkiego Czwartku, a kończąc na Zesłaniu Ducha Świętego⁷. Kazania paschalne wolno uznać za osobny rodzaj przepowiadania w obrębie całego Grzegorzowego kaznodziejstwa. Są one tym cenniejszym przedmiotem badawczym, że obejmują dość obszerny materiał. Podobnie zresztą jak w całym przepowiadaniu starożytnym, kazania wielkanocne dostarczają szczególnie bogatej dokumentacji⁸.

W Grzegorzowych mowach dostrzegamy zaawansowaną formę chrześcijańskiej *paidei*⁹. Są one środkiem dynamicznej pedagogii, mającej doprowadzić słuchacza lub czytelnika za pomocą zmieniających się środków do osobistego i pełnego przyjęcia głoszonej prawdy umysłem, sercem i wolą. Jednym z narzędzi służących do osiągnięcia tego celu jest komentarz opisujący, wyjaśniający inny tekst lub wskazujący na niego. Podejmując jakąś kwestię, Grzegorz najpierw ją zapowiada, wstępnie przedstawia, rozwija i podsumowuje. Utrzymuje bezpośredni kontakt z odbiorcami, zwracając się do nich przez stawianie pytań, formułowanie zachęt i napomnień, odwoływanie się do bliskich im obrazów czy faktów. Pozostawia miejsce na własne poszukiwania i duchową interpretację biblijnych świadectw, które obficie przytacza. Jego styl wydaje się prosty i pozbawiony artyzmu. Niemniej kazania nie tracą przez to skuteczności, a może nawet zyskują na sile perswazji dzięki prostocie, o której wybitni krasomówcy zdają się czasem zapominać. Zresztą, walory retoryczne kazań Grzegorza wymagają dalszych badań, co z pewnością przyczyni się do większego ich docenienia¹⁰.

Chociaż Grzegorz jako kaznodzieja był doceniany już za swego życia, o czym świadczy zlecenie mu przez dwór cesarski wygłoszenia mowy na pogrzebie cesarzowej Flacylli czy jej córki Pulcherii, to jednak pozostawał w cieniu innych wielkich mówców, jak Bazyli, Grzegorz z Nazjanzu czy później Jan Chryzostom. Tak czy inaczej, jest wyjątkowym i niepowtarzalnym

⁷ Rzeczowo i zwięźle omawia je E. D. Moutsoulas, *Les Sermons pascaux de Grégoire de Nysse*, „Theologia” 51 (1980), 333–347; podobnie R. L. Wilken, *Liturgy, Bible, and Theology in the Easter Homilies of Gregory of Nyssa*, w: M. Harl (red.), *Écriture et culture philosophique dans la pensée de Grégoire de Nyssa*, Leiden 1971, 141–156.

⁸ Por. H. Drobner, *Gregor von Nyssa, Die drei Tage*, 4; szerzej S. Czerwik, *Homilia paschalis apud patres usque ad saeculum quintum*, Roma 1961.

⁹ Por. Ch. Klock, *Gregors Osterpredigten*, 339.

¹⁰ Por. H. Drobner, *Gregor von Nyssa, Die drei Tage*, 172–175.

kaznodzieją, który godzi ze sobą wiedzę teologiczną, niestroniącą od spekulacji, ze sztuką retoryki, dobrze przez niego opanowaną¹¹.

Towarzyszy mu ogromny wysiłek, aby nawet trudne kwestie teologiczne przedstawić w możliwie najjaśniejszy sposób. Na przykład w kazaniach paschalnych Grzegorz zdaje się podążać w kierunku doktrynalno-dyskursywnym¹². Stoi przed trudnością dostosowania teologii do poziomu słuchaczy, którzy stanowią niejednorodne audytorium. Trudniejsze zagadnienia rozwija przede wszystkim w dziełach spekulatywnych, ale niekiedy w skromniejszej postaci przedstawia także i w mowach¹³. Problemy teologiczne są tam jedynie zasygnalizowane i wyrażone niejako szyfrem¹⁴.

Czy zawile kwestie nie nużyły słuchaczy i nie wprowadzały zamętu w ich głowach? To były czasy, jak przyznaje biskup Nyssy, żywych dyskusji na subtelne tematy teologiczne, w których uczestniczyli nawet prości ludzie na ulicach i rynkach Konstantynopola¹⁵. Ludzie żywo interesowali się kwestiami teologicznymi. To sami słuchacze kształtowali w jakiś sposób treść i język Grzegorzowego przekazu, aczkolwiek trudno nam dzisiaj w pełni ocenić skalę ówczesnego zainteresowania.

Dociekliwość mówcy w zgłębianiu prawdy prowadzi do szukania głębszego rozumienia Pisma Świętego, które zajmuje pierwszorzędne miejsce w jego przepowiadaniu. Grzegorz często korzysta z metody duchowego czytania Biblii, rozwiniętej w szkole aleksandryjskiej, z czym wiążą się także pewne ograniczenia. Z jednej strony pragnie czytać Pismo Święte w kluczu tajemnicy paschalnej Chrystusa. Z drugiej, jak wskazuje współczesny badacz, przyjęte przez Nysseńczyka zasady retoryki i alegorii niekiedy przeszkadzają tekstom wybrzmieć pełną zawartą w nich prawdą natchnioną i dać o niej niezależne świadectwo¹⁶. Czy jednak każde przepowiadanie nie ma w sobie pewnego elementu inkarnacji, w której Słowo Boga staje się obecne przez słowo kaznodziei, poddając się w jakiejś mierze jego ograniczeniom?

¹¹ Por. tamże, 3.

¹² Por. tamże, 174.

¹³ Por. tamże, 5.

¹⁴ Por. A. Spira, *Der Descensus ad inferos in der Osterpredigt Gregors von Nyssa*, w: A. Spira, Ch. Klock (red.), *The Easter Sermons*, 234.

¹⁵ Por. Grzegorz z Nyssy, *De deitate Filii et Spiritus Sancti*, PG 46, 557; H. Drobner, *Gregor von Nyssa, Die drei Tage*, 125n.

¹⁶ Por. S. G. Hall, *The Interpretation of the Old Testament in the Opening Section*, w: A. Spira, Ch. Klock (red.), *The Easter Sermons*, 151.

Sięgając do świątecznych mów Grzegorza, czerpiemy ze złotego okresu patrystyki i z najlepszego przekazu myśli chrześcijańskiej. W IV wieku mamy do czynienia z niezwykle rozwiniętą tematyką kazań świątecznych, do czego w niemałym stopniu przyczynił się proces powstawania kalendarza świąt, zakończony w kolejnym stuleciu¹⁷. Greckie kaznodziejstwo, rozwinięte dzięki tak wybitnym mówcom i pisarzom, jak ojcowie kapadoccy czy Amfiloch z Ikonium i Jan Chryzostom, weszło na poziom, któremu nie dorównują homilie wcześniejsze, a nawet, późniejsze, bizantyńskie¹⁸.

Parafrazując współczesnego badacza, ten wykwit kaznodziejskiego kunsztu w okresie kończącego się antyku jest swoistym cudem, a także syntezą religijnej kultury. Z odległego helleńskiego zakątka przeszło na cały świat ożywcze tchnienie o nowej stwórczej mocy i nadal trwa. Antyczna retoryka jest wciąż żywym dziedzictwem ludzi wykształconych, a ówczesna chrześcijańska teologia ciągle ma w sobie potencjał wychowawczy. Grzegorz z Nyssy jest współtwórcą i przekazicielem tej spuścizny, chociaż ta pierwsza była dla niego jedynie środkiem do uprawiania drugiej¹⁹.

Przekład Grzegorzowej greki jest zawsze dużym wyzwaniem. Pomijając aspekty gramatyczne i językowe, stoi tłumacz wobec bogatej terminologii, niezwykle urozmaiconej nie tylko pod względem słownictwa, ale i znaczenia. Wybór właściwego sensu, a następnie dobór jego odpowiednika we własnym języku czasami jedynie w jakiś przybliżony sposób pozostają zgodne z intencją greckiego autora. Czy ἀρχαί, dzięki którym Stwórca powołuje coś do istnienia na nowo, to: 1) rzeczy, które istniały już od początku; 2) zasady, na podstawie których przywołuje coś do istnienia; 3) składniki materialne, które na nowo składa w całość? Różnice zachodzące we współczesnych tłumaczeniach dobrze ilustrują takiego rodzaju trudności²⁰.

¹⁷ W cesarskiej regulacji z 1 lutego 425 r. zalicza się Boże Narodzenie obok Epifanii, Wielkanocy, Pięćdziesiątnicy oraz każdej niedzieli do dni kultu religijnego, w których zakazuje się widowisk teatralnych i innych spektakli (*Theodosiani [Codicis] Libri* 15, 5, 5, Th. Mommsen, P. M. Meyer, I/2, Berlin 1905, 820).

¹⁸ Por. Ch. Klock, *Gregors Osterpredigten*, 319.

¹⁹ Por. tamże, 324n.

²⁰ Por. *In sanctum Pascha*, GNO 9, 263n.: „Dla Boga zaś jest rzeczą niezwykle łatwą stworzyć z niczego (tak właśnie na początku wszystko powstało), a powołanie do istnienia z istniejących już elementów (ἐξ ἀρχῶν τῶν οὐσῶν γενεσιουργεῖν) jest bez wątpienia czymś jeszcze dużo łatwiejszym i prostszym”. Oto różne interpretacje tłumaczy: 1) „образовать все из начал, уже существующих”; „aus einem bestehenden Anfang

We wprowadzeniu nie omawiamy systematycznie i szczegółowo wszystkich istotniejszych wątków pojawiających się w *Mowach świętecznych*. Ograniczamy się jedynie do tych, do których wyjaśnienia skłania, z różnych powodów, lektura przełożonych tekstów. Zamieszczamy je we wstępach do poszczególnych mów. Rezygnujemy z zamieszczania komentarzy w rozszerzonych przypisach wyjaśniających bezpośrednio dany tekst, gdyż mogłyby one rozpraszać uwagę czytelnika w śledzeniu toku Grzegorzowego myślenia. Co do szczegółowości wprowadzenia, pewien wyjątek czynimy dla *De tridui spatio*. Tej mowie poświęcamy więcej uwagi ze względu na szczególną jej wartość teologiczną, a także ze względu na opracowany przez Drobnera komentarz, z którego wybranymi elementami warto zapoznać czytelnika.

Cytaty biblijne, jeśli są dosłowne, przytaczamy na podstawie przekładów Biblii Tysiąclecia i Septuaginty w tłumaczeniu ks. Remigiusza Popowskiego. Jeśli chodzi o Psalmy, alternatywnie korzystamy także z *Psałterza Biblii Greckiej* w przekładzie ks. Antoniego Troniny. Rezygnujemy na ogół ze wskazywania paralelnych miejsc w innych pismach Grzegorza, które można znaleźć w edycji krytycznej *Gregorii Nysseni Opera* (GNO). Tytuły przetłumaczonych na polski mów podajemy za tym wydaniem, chociaż w kilku przypadkach różnią się od zamieszczonych w *Clavis Patrum Graecorum*, a tym bardziej w PG. Dla przejrzystości w przekładzie wyodrębniliśmy pewne części, którym nadaliśmy podtytuły. Podstawą przekładu jest tekst grecki w edycji *Gregorii Nysseni Opera*.

Etwas ins Dasein rufen" (BKV 70, 363) – ukształtować, powołać do istnienia z rzeczy od początku istniejących; 2) „to bring into existence from existing principles” (S. G. Hall, 18); „le cose dai primi principi che [già] esistono” (E. Pietrella, 98) – przywołać do istnienia na podstawie istniejących już zasad; 3) ponieważ ἀρχή oznacza również „element”, „składnik”, a niewiele wcześniej autor mówił o składnikach ciała, więc uznajemy trzeci sens za najbardziej prawdopodobny.